

Sjællandske købstadspræsters formuesforhold 1671-1800.

Af **Johan Jørgensen.**

Gejstlighedens pecuniære forhold har som bekendt altid interesseret offentligheden stærkt. Når vækkelsesfolk og socialister i det 19. århundrede beskæftigede sig med præsternes indtægter og formuer, fulgte de blot en gammel tradition. Både under Struensee og på revolutions-tiden finder vi blandt angrebene mod kirken og præsterne også beskyldninger for pengepugeri¹. Går man længere tilbage i tiden, møder man ikke så få besværinger fra borgerlig side over præsternes indgreb i borgernes rettigheder. Borgmesteren i Sæby klagede i år 1700 over sognepræsten hr. Melchior fordi han med adskilligt ulovligt købmandsskab og forprang gjorde byen og borgerne indpas og forfang i deres borgerlige næring². I 1711 stod biskop Muus' tjenestefolk ligefrem anklaget for smugleri³. Fra Holbæk klagede man 1736 over at bl. a. præster drev handel, bryggede øl og brændte brændevin⁴, lignende toner lød samtidigt fra Lolland-Falster⁵, og præsten i Præstø blev beskyldt for krohold, og det som værre var — præstegården, blev det påstået, gik under navnet »jomfru kroen«⁶. Vi

¹) Michael Neiiendam, Christian Bastholm, 1922, s. 297, Bjørn Kornrup i Den danske Kirkes Historie V, 1951, 324 f.

²) Uddrag af Biskop Jens Bircherods historisk-biographiske Dagbøger ... ved Christian Molbech (1846) s. 373.

³) Fra Ribe Amt VII 318.

⁴) Fra Holbæk Amt XIV, 97 f.

⁵) Loll.-Falsters ... Aarbog 1918 s. 62 og 73.

⁶) N. V. Nielsen, Præstø (1899) s. 168 f. — forargelsen er næppe blevet mindre fordi en af klagerne selv drev krohold.

har desuden tilforladelige vidnesbyrd om, at præster har drevet handel. I Assens og i Fuglse på Lolland møder vi sognepræsten som studehandler⁷ og fra Hviding i Tønder amt er bevaret en kontrakt fra 1673 mellem præsten og en skipper, om at skipperen fra ladestedet Hviding Nakke skulle sejle til Amsterdam med en kornlast og sælge den der⁸.

Når præster således kom ind på at drive borgerlig næring, var det næppe af særlig lyst hertil. Luther havde som bekendt sat meget snævre grænser for, hvad der var tilladeligt i handel ogandel, og der er næppe grund til at tro, at flertallet af den danske gejstlighed så anderledes på dette spørgsmål⁹. Tidsforholdene øvede imidlertid deres tvang, som når et reskript af 24. juli 1665 tillod præsterne på Als at forhandle kirkekornet til bedste for kirkerne, eller når visse købstadspræster ikke fik deres løn og altså måtte klare sig, som de bedst kunne¹⁰.

At der fra andre samfundslag ikke er blevet set med blide øjne på præsternes økonomiske aktivitet, turde fremgå af det allerede anførte. Spørgsmålet er da, hvor meget dette i grunden betød. For landsbypræsternes vedkom-

⁷) Kancelliets Brevbøger ved E. Marquard 1630—1632 (1932) s. 732 og Prins Christian (V.)s Breve II ved E. Marquard og J. O. Bro-Jørgensen (1956) s. 110.

⁸) LA. Åbenrå, Hviding præstearkiv H 7, Optegnelsesbog 1647—1704.

⁹) Selvfølgelig var der undtagelser som mag. Jens Ostenfeldt i Viborg, der drev pantelånervirksomhed (Hugo Matthiessen, Snapstinget, 1946, s. 59) og andre (se Personalhist. Tidsskr. 6. R. I, 155 ff.), men når på den anden side kendte københavnske præster som Erik Olufsen Torm og Michael Hendrichsen Tistorp kunne udlåne ikke helt små summer, skyldtes det uden tvivl, at de var rigt gift (med henholdsvis en Worm og en Brochmand).

¹⁰) Christian V.s Danske Lov forbød (2, IX, 9) præsterne at bruge købmandsskab — »uden med hvis hiemme hos dem selv avlis og gøris« — en bestemmelse der var som skabt til at blive omgået. — Den fyenske Biskop Mester Jacob Madsens Visitatsbog ... ved A. R. Idum (1929) s. 303. — Vordingborg Købstads Historie ved P. A. Klein (1923) s. 201.

mende er svaret tildels allerede givet af Georg Hansen, der oplyser, at denne del af gejstligheden i det 18. århundrede sad i gode kår. Boerne opviser jævnlig arvesummer på 500—1.000 rd. og 83 skifter fra Sjælland og Lolland-Falster gav gennemsnitlig godt 1.300 rd. i arv¹¹. Dette stemmer udmærket med, at man i 1728 finder adskillige landsbypræster, som havde penge stående i københavnske ejendomme, og at det i almindelighed drejede sig om småsummer¹². I det 18. århundrede — og formentlig også tidligere — har præsterne på landet åbenbart befundet sig lige langt fra fattigdom på den ene side og pengepugeri på den anden side.

Vender man sig dernæst til købstadpræsterne, her de sjællandske, må man først gøre sig klart, at materialet er spinkelt. Gejstlige skifter er kun bevaret fra følgende byer: Roskilde (Sømme hrd. gejstlige skifteprotokol 1689—), Køge (Ramsø hrd. do. 1737—), Helsingør (Lynge-Kronborg hrd. do. 1661—), Nykøbing S. (Ods hrd. do. 1733—), Ringsted (Ringsted hrd. do. 1719—), Slagelse og Korsør (Slagelse hrd. do. 1682—), Store Hedinge (Stevns hrd. do. 1685—), Næstved (Tybjerg hrd. do. 1783—) og endelig, som supplement, Nykøbing F. (Falster sdr. hrd. do. 1677—)¹³.

Ialt er der for tidsrummet 1671—1800 tale om 36 sognepræster, 16 kapellaner, 7 præsteenker og til sammenligning et vilkårligt udvalg på 26 »andre« d. v. s. latinskole-

¹¹) Georg Hansen, *Præsten paa Landet i Danmark i det 18. Aarhundrede* (u. å.) s. 60 og 254, forf. interesserer sig desværre kun for arvesummerne uden at komme ind på boernes størrelse, der dog langt bedre belyser levefoden.

¹²) Københavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728 (1906), den eneste udenbys gejstlige, som tegnede sig for et mere anseligt beløb, var karakteristisk nok biskop Oxen i Århus med 6.000 rd. — men han var søn af den 1686 afdøde københavnske klædehandler Ths. O. og pengene var givetvis arvet.

¹³) I provstearkiverne for de pågældende herreder i LA f. Sjælland m. m.

lærere, skoleholdere og kirketjenere hovedsagelig fra Roskilde, hvor denne gruppe, som man kunne kalde den gejstlige stands underklasse, var fyldigst repræsenteret. I det følgende gøres rede for formuesforholdene i hver enkelt gruppe for sig. I den ældre periode angives beløbene som oftest i sletdaler i skifterne men er her overalt reduceret til rigsdaler.

I Sognepræster.

navn	år	sted	aktiver	passiver
Henrik Henriksen Goiske	1671	Helsingør S. Olai	2.673	1.202
Caspar Hammermüller	1682	Slagelse S. Peder	1.000	977
Peder Claudian	1685	Store Hedinge	938	440
Jens Gregersen	1686	Korsør	154	113
Anders Mossin	1689	Roskilde	1.288	?
Gert Schumacher	1691	Helsingør S. Olai	1.036	1.768
Frederik Brandt	1691	Nykøbing F.	12.204	8.122
Jens Munck	1693	Slagelse S. Peder	1.282	1.324
Jens Anslet	1693	S. Jørgensbjerg	1.152	633
Iver Grøngaard	1696	Helsingør S. Olai	1.467	726
Peter Møller	1698	Slagelse S. Mikkel	2.853	1.224
Jørgen Leth	1700	Store Hedinge	1.993	950
Preben Wandal	1700	Korsør	1.490	896
Laurits Aagaard	1711	Helsingør S. Olai	1.350	96
Peder Høst	1713	Korsør	948	338
Jørgen Leth	1713	Store Hedinge	2.183	2.081
Hans Tausen	1719	S. Jørgensbjerg	1.021	1.013
Gregorius Zimmer	1721	Nykøbing F.	4.897	5.127
Erik Lykke	1723	S. Jørgensbjerg	558	527
Peder Paullin	1729	Roskilde	12.189	6.774
Henrik Hansten	1731	Korsør	906	310
Johan Barscher	1744	Slagelse S. Mikkel	1.177	1.285
Christian Jensen	1746	» » »	1.410	770
Bagge Nielsen	1748	Store Hedinge	1.951	732
Peder Orslev	1748	Helsingør S. Olai	1.370	505
Frederik Flindt	1751	Nykøbing F.	1.343	74
Peder Rold	1752	Korsør	842	1.029
Jacob Hyphoff	1756	Nykøbing S.	140	42
Hans Thoneyby	1761	» »	4.075	2.208
Poul Bast	1783	Næstved S. Morten	1.083	1.130
Henrik Wederkinch	1784	Nykøbing F.	1.882	2.005

Søren Mossin	1785	Køge	2.313	1.317
Thomas Møller	1789	Store Hedinge	4.460	1.750
Jørgen Bang	1791	Korsør	1.877	1.630
Bendix Holm	1793	Næstved	1.296	1.330
Morten Smith	1800	Ringsted	1.615	1.761

II Kapellaner.

navn	år	sted	aktiver	passiver
Niels Hansen Munch	1682	Helsingør S. Olai	2.208	122
Hans Hansen Ferro	1684	» » »	1.392	627
Carsten Thomesen	1684	Nykøbing F.	592	591
Hans Albrechtsen Cog og hustru	1709	Helsingør S. Marie	270	656
Niels Jørgensen	1722	Ringsted	193	467
Jacob Brondlund	1727	Helsingør S. Olai	1.210	823
Christian Abild	1736	Ringsted	242	?
Godske Froms hustru	1741	Slagelse S. Peder	230	258
Jonas Wahl	1746	Køge	158	482
Clemen Bartscher	1751	Ringsted	743	493
Hans Terchilsen	1754	Slagelse S. Mikkel	506	?
Christoffer Røg	1757	Køge	2.101	313
Thomas Lyngby	1767	Store Hedinge	1.692	1.717
Peder Fædder	1767	Ringsted	960	560
Hans Hammers hustru	1779	Korsør	1.073	883
Henrik Ussing skifte med datter	1786	Ringsted	2.450	1.747

III Enker.

navn	år	sted	aktiver	passiver
Niels Munchs e. Karen	1685	Helsingør S. Olai	890	498
Frederik Spleths e. Anna	1718	Store Hedinge	11	?
Morten Haugaards e. Karen	1743	Køge	466	832
Hans Mossins e. Anna Wissing	1760	Køge	2.033	1.416
Erik Christensens e.	1774	Ringsted	1.839	1.289
Claus Plums e.	1785	Korsør	235	159
Helmic Lax' e.	1798	Store Hedinge	261	221

IV »Andre«.

navn, stilling	år	sted	aktiver	passiver
Eskild Dalhuus, lector	1688	Roskilde	2.217	2.017
Sten Lauesens hustru, hører	1694	»	288	300
Hans Pedersen, degn	1694	»	45	29
Jens Carlebys hustru, skoleholder	1699	»	75	34
Anders Petersen Høg, degner	1700	»	29	116
Anders Laursen Balk, hører	1704	»	1.164	733
Søren Jensen Hetting kirke- og skoletjener	1708	Store Hedinge	232	204
Henrik Plate, conrector	1711	Roskilde	1.275	c. 1.300
Steen Lind, conrector	1723	»	660	1.966
Gregers Hansen, substitut	1725	»	6	4
Jesper Schade, rector	1726	»	1.573	2.886
Ove Knudsen Sander, klokker	1742	»	333	347
Hans Jonassen Holst, skoleholder	1742	»	58	?
Niels Olsen Boserup, substitut	1752	»	511	177
Anders Nissen, hører og cantor	1753	Helsingør	297	232
Søren Lintrup Mandix, studiosus	1755	Roskilde	86	33
Johan Christian Ryge, cantor	1758	»	768	768
Antonius Tostrup, conrector	1760	»	1.885	1.780
Marcus Flint, hører	1760	Køge	67	243
Peter Schade, studiosus	1767	Roskilde	178	106
Peder Holm, organist	1772	Køge	11	370
Clemens Hjort, hører	1775	»	56	58
Christen Simensen, degn	1776	Roskilde	121	87
Niels Lunde, hører	1781	»	151	281
Jørgen Schoulund, klokker	1785	Køge	800	800
Ascanius Klokker	1790	Næstved	31	26

Så vidt man tør slutte af disse tal, har de sjællandske købstadspræster ikke just udmærket sig ved rigdom. Selv Frederik Brandt i Nykøbing på Falster, der var kendt for lærdom (han besad et stort bibliotek og et rarietetskabinet) og rigdom¹⁴, kunne ikke måle sig med velstående købstadsborgere. F. ex. efterlod Holbækkøbmanden Peder Pedersen sig ved sin død 1723 en formue på henved 36.000 rd.¹⁵, og med endnu større summer opererede godsejere og hovedstadens storkøbmænd. På den anden side var gejstligheden nogenlunde forskånet for de økonomiske sammenbrud, der kunne overgå erhvervslivets spidser, og da standen samtidigt også for bypræsternes vedkommende var bedre stillet end det store flertal i menighederne, må man vel sige, at sognepræsterne hørte til middelstandens øvre lag. »Dessa twenne Medelstånden« kaldes i den svenske præstestands rigsdagsprotokol gejstligheden og borgerstanden allerede 1660¹⁶.

Trods enkelte ret kraftige udsving mellem på den ene side Frederik Brandt i Nykøbing F. og domprovst Peder Paullin i Roskilde og på den anden side Jens Gregersen i Korsør og Jacob Hyphoff i Nykøbing S. (der virkelig, som det hedder hos Wiberg, tilsidst var ynkelig fattig) er helhedsindtrykket dog en ret udtalt ensartethed. Heller ikke synes der i det dog temmelig lange tidsrum at have været tale om nogen ændring i standens vilkår. I tiden 1671—1700 havde 12 boer knap 1.500 rd. gennemsnitligt i aktiver (der er her bortset fra Fr. Brandt). 1711—1731

¹⁴) Fr. Brandts formue var sikkert arvet, hans broder Nicolai Brandt i Sønderborg var ligeledes velstillet, siden 1660 skyldte staden Lübeck ham 4.500 mrk. lybsk (RA. T. K. U. A. Lübeck A II, Ansøgninger etc. 1669—1726).

¹⁵) Holbæk Købstads Historie ved Albert Thomsen, 1936—37, s. 378. Carl Christiansen opgiver, at de sjællandske købstæder 1678 ydede statslån på ialt 7.118 rd. og at gejstligheden kun tegnede sig for 493 rd. heraf (Fromuesforhold i Danmark 1660—1700, 1941, s. 448.)

¹⁶) Prästeståndets Riksdagsprotokoll utg. av Jan Liedgren II, Uppsala 1954 s. 97.

var gennemsnittet for 7 boer (Paullin undtaget) c. 1700 rd. og 1744—1800 c. 1.800 rd. for 15 boer.

Tager vi endelig hele gruppen på 36 skifter får vi et gennemsnit på lidt over 2.100 rd. i aktiver.

Blandt de sjællandske landsbypræster var det store flertal ifl. Georg Hansen i stand til at efterlade sig arv. Lidt anderledes stod det til i købstæderne, kun 26 af de 36 boer var solvente, og den gennemsnitlige arv var hos disse 26 knap 1.100 rd. — altså et par hundrede rd. lavere end gennemsnittet for deres kolleger på landet¹⁷. Den største arv var på 5.415 rd. (efter domprovst Paullin 1729), den mindste på 8 rd. Om de 10 insolvente, må det siges, at ingen af dem for alvor synes at have været ude i økonomisk ufare — måske med undtagelse af Gert Schumacher, hvis forhold synes at have været særlig dårlige. 1681 skrev han bl. a. til borgmestre og råd »... jeg er forsikkret, at her er ikke nogen Købstad i Landet, hvor Amterne eller Laugene slettere accomoderer deres Sognepræst end her ...«. At Schumacher ikke havde uret i sine klager, fremgår dels af at stiftamtmanden 1687 støttede ham overfor magistraten og dels af at kaldet s. å. officielt karakteriseredes som ringe, hvorfor det forbedredes med kirketienden fra Tikøb og Asminderød. Året efter fik for øvrigt sognepræsten ved S. Peders kirke i Næstved en lignende hjælp¹⁸.

Medens man således kan sige, at sognepræsterne har haft en nogenlunde betrygget tilværelse, har kapellanernes forhold været mere usikre. Kun to blandt sognepræ-

¹⁷) Denne forskel synes at have været af gammel dato. Ved beskattningen af de sjællandske præsters rentepenge 1639 nævnes fire københavnske præster, 16 landsbypræster plus en enke men kun to købstadspræster (Kirkehist. Saml. 5. R. IV, 411 ff.) — jfr. provst Meiers klage 1752 over præstegården i Roskilde, den han havde haft i Rorup havde været langt bedre (Kirkehist. Saml. 5. R. III, 224 f.).

¹⁸) Fra det gamle Helsingør, udg. af Frederiksborg Amts hist. Samf., 1925, s. 91 ff., Kronens Skøder II, 641 og 682.

sterne var afgjort fattige, men af de 16 kapellaner må i hvert fald fem henregnes til denne kategori, og kun efter 8 vides der at have været arv — 820 rd. i gennemsnit. Endnu stærkere gør denne usikkerhed sig selvfølgelig gældende blandt enkerne og den gejstlige stands øvrige medlemmer: hørere, skoleholdere, degne og kirketjenere. Af de 33 boer, som eksempelvis er fremdraget her, havde en trediedel ikke over 100 rd. i aktiver, kun 19 af 32 efterlod sig arv; og i denne gruppe finder man virkeligt gældbundne folk som conrector Lind og rector Schade, der hver efterlod sig gæld på c. 1.300 rd., skønt de »fast mangeløse beneficia«, som var tillagt disciplene i Roskilde, og »den anseelige Løn Docentes nyde« just på den tid var blevet fremhævet overfor Chr. Falster som noget særligt tillokkende ved Roskilde¹⁹. Ikke desto mindre var forholdene i Roskilde sikkert de bedste, hvad latinskolen angik. De to hørere i Køge Marcus Flint og Clemens Hjort er sammen med skoleholderne Carleby og Holst i Roskilde eksempler på, hvor usle vilkår lærerstanden kunne leve under. Slutningen af det 17. og størstedelen af det 18. århundrede var for de sjællandske købstæder en stagnationens eller ligefrem tilbagegangens tid. Nedlæggelsen af de mange små latinskoler i Christian VI.s tid er ligesom fattigdommen blandt hørere, skoleholdere og degne vidnesbyrd om, at den gejstlige stands underklasse i fuldt mål fik dette at mærke. Sognepræsterne og tildels kapellanerne holdt vel så nogenlunde stillingen i bysamfundenes øverste sociale lag, men egentlig rigdom var der kun såre sjældent tale om.

¹⁹) Chr. Bruun, *Falsteriana*, 1869, s. 155. Conrector havde saaledes indtil 1753 Græsted Kirke »pro officio« og nød derefter en Afgift fra denne Kirke (Kronens Skøder V, 400 f.).